

О. М. Куракін

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

АНАЛІЗ ФУНКЦІЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АСПЕКТІ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Стаття присвячена функціям механізму правового регулювання, у яких відображаються й конкретизуються його соціальна сутність і призначення, цілі та завдання. Висловлюється думка, що критерієм розмежування функцій правового регулювання є їх соціально-юридична спрямованість і специфіка змісту. Усі функції правового регулювання тісно пов'язані між собою, завдяки чому забезпечується найповніша ефективність дії права на поведінку конкретних суб'єктів і створення умов для функціонування суспільства як узгодженої соціальної системи.

Ключові слова: *правове регулювання, функція, мета, сила правового механізму, суспільні відносини.*

Постановка проблеми. Ефективність будь-якого впливу на суспільні відносини, включаючи правове регулювання, може бути забезпечена тільки у випадку виконання всією структурою відповідного механізму впливу властивих їй специфічних функцій. Цей термін є однією із важливих категорій, що використовуються під час аналізу правового регулювання.

Функція завжди зумовлює певний результат. У юридичній літературі ця категорія розглядається як складне явище, що включає принаймні два компоненти:

- соціальне призначення явища (основа й сутнісний бік функції);
- дія щодо реалізації соціального призначення явища.

У функціях відображаються найбільш важливі, істотні властивості явищ, виходячи з чого, функції правового регулювання володіють такими особливостями.

По-перше, вони є похідними від сутності правового регулювання.

По-друге, відображають у своїй сукупності місце та роль правового регулювання в системі соціального регулювання.

По-третє, являють собою визначені напрями впливу правового регулювання на соціальну дійсність.

По-четверте, ці напрями впливу завжди пов'язані з вирішенням певних завдань, що неможливо без використання правового регулювання.

Отже, під функціями правового регулювання потрібно розуміти основні напрями впливу на соціальну дійсність, що відображають сутність, місце та роль правового регулювання в системі соціального регулювання, пов'язані з вирішенням конкретних завдань за його допомогою.

Однією з проблем у теорії права є проблема класифікації функцій правового регулювання. У юридичній літературі ці функції розглядаються зазвичай як підвиди регулятивної функції права.

Так, наприклад В.М. Горшенев виділяє три їх види:

1) статична функція правового регулювання – пов'язана із закріпленням наявних суспільних відносин;

2) динамічна функція правового регулювання – пов'язана з розвитком нових суспільних відносин;

3) негативна функція правового регулювання – установлюється заборона певної поведінки [1, с. 36–43].

Однак цей підхід не враховує зовнішніх впливів права на соціальну дійсність і не дає відповіді на питання: а навіщо взагалі необхідно закріплювати й розвивати визначені суспільні відносини та забороняти певні варіанти поведінки. Тому, на думку автора, буде доцільним приділити увагу й іншим функціям правового регулювання.

У філософії цей термін розуміється як зовнішній вияв властивостей, явища чи об'єкта у відповідній системі відносин. [2, с. 166]. Це ви-

значення можна визнати задовільним, оскільки не кожний зовнішній вияв властивостей предмета є його функцією. Як справедливо зауважив А.В. Нестеров, «під функцією варто розуміти властивість процесів, що протікають в об'єкті, або процесів взаємодії поза об'єктом з іншими об'єктами та їхнім оточенням, які щось продукують». [3, с. 5]

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дати відповідь на це питання, що передбачає аналіз завдань, які стоять перед правовим регулюванням. Це обґрунтує переконання, що правове регулювання покликане забезпечити свободу суб'єктам права, скоординувати й захистити їхні інтереси, запропонувати їм певну модель поведінки, орієнтувати щодо можливої та належної поведінки, стабілізувати суспільні відносини, забезпечити проведення певної політики в правових рішеннях, інтегрувати членів різних соціальних груп у суспільство.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з вищевикладеного, видається можливим виділення таких функцій правового регулювання: функція впорядкування, функція гарантування, функція координації й захисту інтересів, інтегративна функція, політична функція, стабілізувальна функція, функція моделювання, орієнтувальна функція, функція стимулювання та обмеження. Розглянемо ці функції більш докладно.

Отже, функція впорядкування, на нашу думку, є основною функцією системи правового регулювання. Сутність її полягає в тому, що використання юридичних засобів призводить до впорядкування суспільних відносин та інших об'єктів – процесів правотворчості, установлення норм договору, реалізації норм права, правозастосування.

Вона здійснюється за допомогою використання відповідних методів і способів правового регулювання. При цьому об'єктом функції впорядкування не можуть бути свідомість і культура індивідуума, його вірування, почуття, переживання тощо.

Щодо функції гарантування в науці висловлювалися різні точки зору з огляду на незрозумілість самого предмета гарантування.

Неоднозначність підходів до об'єкта й предмета функції гарантування викликає закономірне питання про їх визначення. Як нам видається, не існує якогось єдиного об'єкта цієї функції. Правове регулювання покликане потенційно гарантувати свободу суб'єктів права, права лю-

дини та громадянина, умови, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини, відшкодування шкоди, заподіяної їй життю і здоров'ю в результаті дій (бездіяльності) інших суб'єктів права тощо.

Відповідно, предметом цієї функції в системі правового регулювання можна визнати систему гарантій свободи суб'єкта права, яка в себе включає принцип свободи, права та обов'язки суб'єктів права, спеціальні гарантії реалізації суб'єктивних прав, заборону або обмеження діяльності, яка здатна обмежити свободу суб'єктів права, тобто завдати шкоди іншій особі, відповідальність конкретних суб'єктів права за свої дії (бездіяльність), здатні заподіяти шкоду іншій особі, наявність процедури притягнення винних осіб до відповідальності за порушення прав і свобод людини та громадянина, а також заподіяння особі фізичної, майнової (матеріальної) і моральної шкоди.

Ця функція здійснюється через використання вищеперелічених гарантій у правовому регулюванні суспільних відносин.

У юриспруденції функція координації й захисту інтересів суб'єктів права йменується функцією розмежування й захисту інтересів суб'єктів права.

У психологічній літературі категорія «інтерес» інколи розглядається як суто психологічне явище, що пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта [4, с. 67]. Однак це визначення інтересу, як справедливо зазначає Г.В. Мальцев, непридатне для аналізу соціальних процесів, у тому числі й для аналізу координувальної функції правового регулювання, «бо в такому разі життя було б занадто неупорядкованим, оскільки інтерес – явище об'єктивне» [5, с. 41].

Предметом цієї функції є координація та захист інтересів суб'єктів права. Правове регулювання покликане захистити не просто індивідуальний інтерес суб'єкта, а скоординувати, узгодити з інтересами іншого, а лише потім захистити ці інтереси. При цьому варто мати на увазі, що під час координації та захисту інтереси одного суб'єкта не мають передбачати обмеження свободи іншого.

Інтегративна функція правового регулювання виражається в тому, що правове регулювання, упорядковуючи суспільні відносини, які входять до його предмета, створює умови для можливості існування будь-яких соціальних систем. Справді, у предмет правового регулювання входять загальнозначущі суспільні відно-

сини, тобто випадки, коли в суб'єктів цих відносин є спільні інтереси, які змушують їх вступити в ці суспільні відносини.

Сутність політичної функції правового регулювання полягає в тому, що останнє використовується як інструмент для досягнення певних політичних цілей. Політична функція правового регулювання передбачає, що політика, політичні дії, політичні рішення повинні здійснюватися з урахуванням правового регулювання суспільних відносин. Неприпустимо ігнорувати правове регулювання в тих випадках, коли політичні рішення або політичні дії підпадають під дію правового регулювання.

Стабілізувальна функція правового регулювання виражається в тому, що правове регулювання як процес, спрямований на упорядкування суспільних відносин, уносить певну стабільність у соціальні системи, перешкоджаючи, наскільки це можливо, виникненню конфліктів.

Функція моделювання передбачає, що право моделює суспільні відносини, що входять у предмет правового регулювання, показуючи, якими мають бути їхні елементи.

Предметом цієї функції є процеси моделювання (визначення) можливої та належної поведінки суб'єктів права. Ця функція здійснюється переважно за допомогою способів і методів правового регулювання. За її допомогою досягаються технічні (інструментальні) цілі правового регулювання.

Орієнтувальна функція правового регулювання спрямована на орієнтацію суб'єкта права щодо можливої, належної та забороненої поведінки. Ця функція передбачає орієнтацію суб'єкта права стосовно того, що є об'єктом у правовідносинах, хто може бути контрsub'єктом, які права та обов'язки суб'єкта й контрsub'єкта, які підстави виникнення і припинення правовідносин, прав і обов'язків суб'єктів.

Деякі автори вважають цю функцію головною функцією правового регулювання.

Функція стимулювання виражається в тому, що за допомогою правового регулювання здійснюється стимулювання певної поведінки й діяльності суб'єктів права, яке сприяє досягненню соціально корисних цілей. При цьому варто мати на увазі, що об'єктом цієї функції можуть бути тільки певні дії або бездіяльність суб'єктів права, які залежать від їхньої свідомості й волі та входять в об'єкт правового регулювання.

Ця функція реалізується за допомогою надання певних прав, пільг, заохочень, спеціальних гарантій для суб'єкта права щодо здійснення визначених дії, які є об'єктом правового стимулювання.

Функція обмеження полягає в тому, що за допомогою правового регулювання здійснюється стримування протиправного діяння, що заподіює або здатне заподіяти шкоду правам і законним інтересам суб'єктів права. Об'єктом цієї функції є дії чи бездіяльності суб'єкта права, які заподіюють або створюють безпосередню загрозу заподіяння шкоди правам і законним інтересам іншого суб'єкта. Як справедливо зазначає А.В. Малько, ця функція здійснюється шляхом використання «негативних засобів (заборони, обов'язки, заходи покарання) і не включає засоби позитивні (дозволи, пільги, заохочення), які належать до правових стимулів» [6, с. 136].

Право здатне здійснювати регулювання різних соціальних процесів і відносин, а також переборювати опір, що зустрічається на цьому шляху, завдяки своїй кратичній (від грец. *kratos* – сила, влада) функції.

Ця функція правового регулювання дає праву змогу спонукати соціальних суб'єктів до нормативної, законслухняної поведінки. При цьому саме право надає державі можливість досягти своєї головної мети – підтримувати стабільний цивілізований порядок у суспільстві.

Стосовно трьох основних типів соціально-правових суперечностей кратична функція виявляється так:

а) як сила, що утримує антагоністів від взаємознищення;

б) як сила, що змушує суб'єктів антагоністичних відносин дотримуватися укладених домовленостей;

в) як сила, що оберігає суб'єктів права від різних деструктивних перешкод антропогенного та соціогенного характеру.

Використані для цього засоби можуть бути трьох видів: засоби непримусового характеру (впливають опосередковано й переважно через структури індивідуальної правової свідомості, через механізми внутрішньої мотивації й аутодетермінації нормативної поведінки), засоби примусового характеру (здійснюють зовнішній нормативно-регулятивний вплив за допомогою правових інститутів, мають легітимний характер, відповідають критеріям справедливості), засоби насильницько-репресивного характеру (мають неправовий характер, використовують

невиправдано жорсткі методи впливу, не відповідають критеріям справедливості, цивілізованості й навіть доцільності).

Щоб примушувати індивідів до належної поведінки, праву необхідно володіти реальною силою та владою. Ця сила може мати не тільки фізичний, а й психологічний характер. В іншому випадку вона пов'язана зі здатністю права апелювати до емоції страху, джерела припущення, що недотримання норм права може обернутися для суб'єкта неприємними та небезпечними наслідками. Страх уважається однією з найсильніших людських емоцій. Висока соціальна ефективність правового регулювання багато в чому, на нашу думку, пояснюється його здатністю робити ставку саме на цю людську емоцію.

За даними сучасних психологів, страх, порівняно з іншими емоціями, здатний здійснювати найсильніший стримувальний вплив на людську поведінку. Він робить людину функціонально несприйнятливою до багатьох спокус і принад, у тому числі до спокуси вседозволеності. На його властивості різко скорочувати кількість ступенів свободи в індивідуальній поведінці побудована дія механізму правової санкції.

Те, що право й державний апарат примусу, який стоїть за ним, здатні викликати страх, не варто розцінювати негативно. Страх у цьому випадку не є суто негативним, деструктивним переживанням. Його призначення – превентивне, полягає в тому, щоб попереджати про реальну небезпеку.

Наявний у нормах права спеціальний механізм санкцій призначений для того, щоб завчасно включати в індивідів емоції превентивного страху та змушувати їх завчасно вносити відповідні корективи у свою соціальну поведінку.

Справді, санкція за самою своєю сутністю превентивна. Вона сама по собі ще не завдає удару, але попереджає: «Якщо ти готовий підкорятися, тобі не загрожує удар, але якщо ти не такий – удар не забариться». Тут апеляція до страху нічим не завуальована.

Емоція страху є першим, завчасним сигналом, що інформує про існування небезпеки. У санкції ця небезпека наявна лише як можливість, що здатна ставати дійсністю лише для тих, хто чинить дії, заборонені законодавством.

Страх може виникати й у тих випадках, коли людина почуває небезпеку, яка загрожує їй з протилежного боку, і при цьому не бачить засобів надійного захисту й гарантій своєї безпеки з боку держави. У такій ситуації здатність закону

виявити й застосувати свою силу сприймається громадянами як благо та викликає суто позитивні емоції.

Страх пов'язаний з інстинктом самозбереження й почуттям безпеки. Право під час здійснення своєї кратичної функції призначене гасити емоції страху в законослухняних громадян, робити все необхідне, щоб вони могли існувати в досить комфортній атмосфері правової захищеності та психологічної безпеки. І воно ж змушене культивувати емоції страху в тих, хто не схильний виявляти належної законослухняності.

Страх за своєю природою адаптивний: здійснювані під його впливом психологічні трансформації змушують людину пристосовувати свою поведінку до зовнішніх вимог. Адаптація ж поведінки, у свою чергу, націлена на те, щоб погасити емоцію страху й повернути психіку у вихідний, урівноважений стан.

Можна говорити про цільову амбівалентність правових санкцій: вони покликані мінімізувати почуття страху в законослухняних громадян і максимізувати його в тих, хто схильний до правопорушень. В обох випадках вони слугують одному завданню – демонструвати реальну владу й силу правового механізму, які в будь-який момент за першої ж потреби можуть бути приведені в дію.

Коли примус перевищує міру доцільності, зумовлену соціально-антропологічними чинниками, він перетворюється в насильство, а правовий механізм, що допускає це, – у механізм неправа [7, с. 54]. Державна влада, яка не може або не бажає підкорити діяльність системи судочинства праву та закону, дає їй необмежені повноваження, втрачає правовий характер. Кратична функція, щоб не перетворитися в репресивну, повинна залишатися в межах легітимності, чинного законодавства й відповідати корінним суспільним інтересам і універсальним природно-правовим принципам і критеріям цивілізованості.

Тут доречно нагадати ситуацію, коли від держави вимагають створення такої правової системи, через нормативні межі якої вона сама не могла б переступити, навіть якби й бажала це зробити. Держава, яка не владна над законами, що нею самою створені, та підпорядкована їм, зв'язана їхніми вимогами, далека від свавілля, не вдається до насильства, знає міру допустимого примусу. Кратична функція її правової системи виявляється в межах природно-правових критеріїв і не переходить у репресивну.

Висновки і пропозиції. Наостанок необхідно відзначити, що категорія «функція правового регулювання» є дуже важливою, бо її розкриття передбачає з'ясування інтегративних властивостей правового регулювання як динамічної системи. Оскільки правове регулювання володіє певними функціями, то, отже, воно має певні властивості, що виражаються в цих функціях. А раз так, то правове регулювання являє собою не просто динамічну систему, а систему органічного типу.

Загалом функції механізму правового регулювання об'єднують, синтезують численні шляхи, форми та способи правового впливу, відображаючи найсуттєвіші ознаки певного його напрямку (регулятивного, охоронного) чи характеризуючи соціальну спрямованість дії права. Напрями впливу права являють собою зовнішні види його взаємозв'язку із суспільними відносинами, які, у свою чергу, є зовнішніми факторами щодо функцій відповідного механізму. Зрозуміло, що такий поділ варто здійснювати дуже обережно. Насправді функції механізму правового регулювання й суспільні відносини взаємопов'язані. Цей зв'язок взаємозалежний і багатогранний. Він здійснюється безперервно, оскільки як основні напрями правового впливу функції складаються з багатьох одиничних, конкретних правових явищ, що, перебуваючи безпосередньо в суспільних відносинах, постійно збагачуються, розвиваються, змінюються, набувають нових якостей. Це нове в сукупності утворює нові властивості правового регулювання й функцій, які воно виконує. Причому доцільно підкреслити, що саме сукупність, а не одинична властивість здійснює вплив на зміну змісту права та його функцій.

У реальному житті всі функції правового регулювання поєднуються між собою, забезпечуючи в сукупності єдиний, цілеспрямований процес правового регулювання різних суспільних відносин. Кожна з функцій перебуває в стадії безперервної зміни. Новітні тенденції в нормативному регулюванні зумовлюють необхідність застосування нових форм впливу, подальший розвиток «правового інструментарію».

Із наведеного вище можна зробити висновок про те, що функції механізму правового регулювання – це найважливіші якісні характеристики, у яких відображаються та конкретизуються його соціальна сутність і призначення, розкриваються його цілі й завдання щодо перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод із потенційних можливостей на дійсність. Критерієм розмежування функцій єдиного процесу правового регулювання слугує їх соціально-юридична спрямованість і специфіка змісту кожної функції. Усі функції правового регулювання тісно пов'язані між собою, завдяки чому забезпечується найповніша ефективність дії права на поведінку конкретних суб'єктів і створення умов щодо функціонування суспільства як узгодженої соціальної системи.

Саме вищезгадані напрями впливу правового регулювання й характеризують його специфічне функціональне призначення як системи підпорядкованих і взаємодіючих категорій і явищ, що забезпечують правовий вплив на суспільство з метою його упорядкування та охорони найважливіших інтересів.

Список використаної літератури:

1. Горшенев В.Н. Способы и организационные формы правового регулирования / В.Н. Горшенев. – М., 1972. – 153 с.
2. Глебов А.П. Сущностно-субстанциональный и функциональный подходы в исследовании государственных и правовых явлений / А.П. Глебов // Проблемы теории государства и права / под ред. М.Н. Марченко. – М. : Проспект, 2001. – С. 163–166.
3. Нестеров А.В. Философия систем / А.В. Нестеров // НТИ. – 2002. – Вып. 1. – № 4. – С. 4–7.
4. Еникеев М.И. Общая и социальная психология : [учебник для вузов] / М.И. Еникеев. – М., 1999. – 624 с.
5. Мальцев Г.В. Социалистическое право и свобода личности. Теоретические вопросы / Г.В. Мальцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – 143 с.
6. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / А.В. Малько // Правоведение. – 1998. – № 3. – С. 134–147.
7. Даніліян О.Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання / О.Г. Даніліян. – Х. : Основа, 1998. – 254 с.

Куракин А. Н. Анализ функций правового регулирования в аспекте его эффективности

Статья посвящена функциям механизма правового регулирования, в которых отражаются и конкретизируются его социальная сущность и назначение, цели и задачи. Высказывается мнение, что критерием разграничения функций правового регулирования является их социально-юридическая направленность и специфика содержания. Все функции правового регулирования тесно связаны между собой, благодаря чему обеспечивается полная эффективность действия права на поведение конкретных субъектов и создание условий для функционирования общества как согласованной социальной системы.

Ключевые слова: правовое регулирование, функция, цель, сила правового механизма, общественные отношения.

Kurakin A. Analysis of the functions of legal regulation in the context of its effectiveness

The article is devoted to the functions of legal regulation mechanism, which reflected and concretized its social nature and purpose, goals and objectives. It has been suggested that the criterion of differentiation of legal regulation of functions is their social and legal orientation and specific content. All regulatory functions are closely related to each other, thus ensuring full effectiveness of the rights of the behavior of specific actors and the creation of conditions for the functioning of society as a coherent social system.

Key words: legal regulation, function, purpose, strength of the legal mechanism, public relations.